

Tusculum

2020
SOLIN-13

Tusculum

13

Solin, 2020.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čičerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kolak, Sveučilišna knjižnica u Splitu

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

13

Solin, 2020.

Sadržaj

7-21	Dražen Maršić	Studije o isejskoj carskoj skupini (II) – Isejski lorikat iz Arheološkoga muzeja u Zagrebu
23-31	Nikola Cesarik	<i>Veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo</i> (ad CIL 3, 2028 = 8753)
33-40	Silvia Bekavac	<i>Lex arae Dianae in Aventino</i> na natpisu iz Salone
41-62	Dino Demicheli	Epigrafski spoliji iz Zvonimirove ulice u Solinu
63-72	Ivo Donelli	Vrste kamena otkrivene na trasi plinovoda u Solinu
73-82	Nenad Cambi	<i>Spolia</i> u Gašpinoj i Aljinovićevoj mlinici u Solinu
83-89	Michael Ursinus	Ottoman <i>Çiftlik</i> / <i>Zemin</i> Holdings in the Grounds of Ancient Salona and the Ager Salontanus before the Fall of Klis (1537)
91-116	Arsen Duplančić	Prilog povijesti početaka arheologije u Saloni
117-134	Ivan Šuta	Skica nacрта ceste Klis – Split iz 1807. godine
135-161	Tonći Čičerić	Prilozi za biografiju admirala Antona Račića
163-178	Josip Dukić – Bernard Dukić	Odnos don Frane Bulića i fra Ivana Markovića u kontekstu polemike o sv. Dujmu i apostolicitetu splitske Crkve
179-186	Lidija Fištrek	Elementi performansa u stvaralaštvu Joze Kljakovića
187-227	Ivan Matijević	Njemačka protuzračna obrana u Solinu između ožujka i listopada 1944.
229		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Dino Demicheli

Epigrafski spoliji iz Zvonimirove ulice u Solinu*

Marino Zaninović nonagenario

Dino Demicheli
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3
HR, 10000 Zagreb
ddemiche@ffzg.hr

Članak opisuje osamnaest epigrafskih spolija koji su pronađeni 1992. godine u gradu Solinu tijekom zaštitnih arheoloških radova. Radi se o nadgrobnim natpisima i jednom zavjetnom natpisu koji su tijekom antičkoga perioda bili ugrađeni u istočni i južni trakt salonitanskih bedema. Jedini zavjetni natpis ujedno je i obavijest o proširenju svetišta bogu Prijapu, što je vrlo vrijedna potvrda o postojanju ovakve građevine u Soloni. Donosi se analiza spomenika, natpisa, jezika te imenska i društvena analiza, na osnovu kojih se većina natpisa može datirati u period nakon 170. godine. Na natpisima je spomenuto devetnaest osoba koje su prema svome statusu pripadale kategoriji robova, običnih građana, a posredno je zaključeno i da među spomenutim osobama ima i nekoliko oslobođenika. Pronađeni natpisi dodatno potvrđuju praksu spolijacije koja se u Soloni može pratiti barem od 2. stoljeća, a s ovom se praksom na području Salone, odnosno Solina, kako arheološki nalazi dokazuju, nastavilo tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka sve do modernoga doba.

Ključne riječi: Solin, Salona, natpisi, epigrafski spoliji, bedemi, Prijap

UDK: 904:726.82(497.58Solin)“652“

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 22. kolovoza 2020.

Tijekom zaštitnih arheoloških radova koja su radi postavljenja kanalizacijskih cijevi provedena u Zvonimirovoj ulici 1992. godine u Solinu istraženi su dijelovi krajnjega istočnog dijela Salone. Istraživanja su u najvećoj mjeri obuhvatila istočne salonitanske gradske bedeme i, po svemu sudeći, početak južnog dijela bedema. Tijekom istraživanja, s naglascima na arhitekturi i funkcionalnosti istraženih konstrukcija detaljnije je objavljen prije dvadesetak godina¹ te nije potrebno ponavljati napisano.

Kao spoliji u bedemima pronađeni su epigrafski spomenici koji su već tijekom antike bili ondje iskorišteni pri gradnji. Prema riječima voditeljice zaštitnih istraživanja

Jagode Mardešić, arheolozi su na teren izašli nakon početka građevinskih radova, no dio iskapanoga materijala dotad je već bio završio na odlagalištu građevinskoga otpada. Među ovim je materijalom bilo je i epigrafskih spomenika koji su zahvaljujući Marku Matijeвиću spašeni i pohranjeni u Arheološku zbirku Matijeвиć.² Od spomenika koji su pronađeni nakon što je nadzor nad građevinskim radovima preuzeo Arheološki muzej u Splitu, veliku je većinu bilo moguće nakon istraživanja prenijeti u *Tusculum*, kompleks područnih zgrada Arheološkoga muzeja u Splitu na lokalitetu Salone. Prema dostupnoj dokumentaciji čini se da su samo dva natpisa iz ovih istraživanja

* Članak je nastao kao rezultat istraživanja u okviru istraživačkoga projekta *Novi životi antičkih natpisa: epigrafski spoliji na području srednje Dalmacije* koji financira Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ IP-2019-04-3537, voditelj Dino Demicheli). Ovom bih prilikom želio zahvaliti kolegici Jagodi Mardešić koja mi je ustupila ovaj materijal na objavu, kao i na informacijama i fotodokumentaciji. Članak posvećujem dragome profesoru Marinu Zaninoviću koji je ove godine navršio 90 godina života.

1 J. Mardešić 2000.

2 Svi su spomenici objavljeni u D. Maršić – M. Matijeвиć 2000. Radi se o ukupno devet epigrafskih spomenika (kat. br. 18, 20, 31, 35, 39, 51, 52, 59, 62). Dio ovih natpisa pronađen je na odlagalištu i tijekom privremenog prekida arheoloških radova. U Zbirci Matijeвиć nalaze se i druge vrste kamenih spomenika pronađenih na ovome odlagalištu, kao i epigrafski spomenici iz Zvonimirove ulice koji ne pripadaju ovim građevinskim i arheološkim aktivnostima već su se uglavnom nalazili u suhozidima.

Slika 1

Spoliji u istočnim salonitanskim bedemima u vrijeme istraživanja 1992. godine

ostala i dalje ugrađena u bedemima (kat. br. 12 i 13). Valja spomenuti da su dva spomenika pronađena u ovim istraživanjima već objavljena. Prvi od njih donesen je u restituciji prilikom spomenute objave samih istraživanja³ te će u ovome članku o njemu biti nešto više riječi. Drugi je spomenik detaljno analiziran prije nešto više od deset godina, a radi se o nadgrobnoj ari pripadnika kohorte // *Cyrrhestarum*.⁴

Ovdje doneseni spomenici uglavnom su nadgrobno-ga karaktera, dok je tek jedan spomenik zavjetni (kat. br. 1). Od nadgrobnihi natpisa njih osam odnosi se na urne, od kojih su tri čitave (kat. br. 2, 3 i 5), dok su kod njih pet sačuvani samo poklopci (kat. br. 14-18). Šest je stela (kat. br. 4, 7, 8, 9, 10, 11), pronađen je jedan dio prednje strane sarkofaga (kat. br. 6), dok su dva spomenika, koja su ostavljena u bedemima, najvjerojatnije pripadala većim grobnim natpisima (kat. br. 12 i 13). Sve, dakle, ide u prilog tome da

je za potrebu izgradnje i kasnije reparacije bedema korišteni nadgrobni spomenici s nekropola koje se nalazile u blizini. Spomenici su pronađeni u blizini najjužnije točke istočnoga bedema (Sektor I) te nešto više od 200 metara južno od najsjevernije točke istočnoga bedema (Sektor V). S obzirom na položaj istraživanoga područja, vrlo je izgledno da su nekoć stajali na jugoistočnoj i/ili istočnoj salonitanskoj nekropoli. Područje jugoistočne nekropole u nekoliko je posljednjih desetljeća dalo najveći broj epigrafskih spomenika pronađenih u Saloni, budući da se izgradnja infrastrukture i stanogradnje u Solinu pojačanim intenzitetom odvijala upravo na dijelu koje bi obuhvaćalo istočnu periferiju Salone te jugoistočnu nekropolu. Natpisi s ove nekropole u najvećem su broju slučajeva pronađeni kao spoliji u bedemima,⁵ ali i kao slučajni nalazi prilikom izgradnje stambenih objekata.⁶ U nešto manjem broju slučajeva natpisi su pronađeni i tijekom istraživanja

3 J. Mardešić 2000, str. 148.

4 I. Matijević 2009, str. 36-39.

5 Velika većina natpisa pronađenih kao spoliji na potezu istočnih salonitanskih bedema nije neobjavljena. Ovdje se donosi otprilike jedna četvrtina natpisa otkrivenih u posljednjih tridesetak godina.

6 D. Maršić – M. Matijević 2000, *passim*.

Slika 2

Dio južnoga bedema s ugrađenim natpisom, zapadno od Doma kulture Zvonimir

dijela ove nekropole.⁷ Za nekoliko spomenika donesene su fotografije koje su nastale u trenutku njihova otkrića, što je važan dokumentacijski podatak za način na koji su nadgrobni spomenici završavali kao građevinski materijal.⁸ Među njima iznimno je vrijedan snimak skupine urni i poklopaca urni koji su jedni do drugih posloženi u redu jednome od zidova u Sektoru I (sl. 1). Također, slike pokazuju i dva spomenika koji su ostali ugrađeni u bedem, a danas se nalaze ispod razine Zvonimirove ulice. Jedan od njih je bio uzidan u južni bedem, koji je inače arheološki najslabije dokumentiran (sl. 2).

Ugradnja epigrafskih spomenika kao najobičnijega građevinskog materijala u salonitanske bedeme detektirana je već odavno, budući da se od osnutka Arheološkoga muzeja u Splitu, odnosno prvih organiziranih arheoloških istraživanja u Saloni, spomenici pronađeni u gradskim zidinama prikupljaju i objavljuju. Ova se pojava najčešće povezuje s godinom 170. kada su građeni salonitanski bedemi, odnosno kada su se dijelovi nekropole koje su se nalazile izvan dotadašnjeg perimetra gradskih

zidina našle unutar novoga prstena bedema koji je građen za obranu protiv Markomana, Kvada i Jaziga, barbara koji su napadali sjeveroistočne granice Carstva. Iako je Salona poprilično udaljena od limitskih područja, gradnja novih bedema provincijskoga središta govori o tome koliko su ozbiljno Rimljani shvaćali ove prijetnje. Doduše, uopće nema sumnje da je Salona, koja je tijekom 2. stoljeća daleko nadrasla svoje nekad davno postavljene gradske okvire, jednostavno trebala novo urbanističko uređenje i nove granice gradskoga stambenog prostora te da su bedemi, između ostaloga, sagrađeni i radi toga. Da bi se pokušalo objasniti ovu potrebu za gradnjom, mora se računati s činjenicom da su se na pojedinim dijelovima Salone, posebice na područjima istočnoga i zapadnoga proširenja, stalno susretali svijet mrtvih i svijet živih. Naime, rane rimske nekropole počele su se razvijati duž cesta koje su vodile izvan grada, a kako su glavna gradska vrata (*porta Caesarea*) nekoć bila istočna granica Salone, već od 1. stoljeća ondje se počela razvijati nekropola prema istoku i jugoistoku. Isto je bilo i sa zapadnom nekropolom, čiji

7 U zaštitnim arheološkim istraživanjima jugoistočne nekropole na položaju Smiljanovac 2010. i 2011. godine u Solinu pronađeno je petnaestak epigrafskih kamenih spomenika. O istraživanju v. Galiot 2011, str. 652-659.

8 Fotografije 1, 2, 15 i 16 potječu iz fototeke Arheološkoga muzeja u Splitu; Dino Demicheli je autor fotografija 3-7, 9-14 te 17-20, a Ema Višić-Ljubić 8 i 21.

se ostatci još uvijek vide u obliku masivnih zidova kojim su grobne parcele bile odvojene od ceste. Stoga, gradnjom bedema stambeno je gradsko područje dobilo primat nad grobljanskim prostorom i sva su se groblja morala ukloniti s novouređenoga rezidencijalnog dijela grada. Prema rimskome zakonu, unutar grada nije smjelo biti ni pokapanja ni spaljivanja mrtvih,⁹ te se sav obred vezan uz mrtve morao održavati izvan perimetra grada.¹⁰ Budući da mjesto groba pripada među sveta mjesta (*loci religiosi*), danas ne znamo jesu li i na koji način gradske i vjerske vlasti Salone organizirale i uredile premještanje grobova i grobnih ostataka tisuća pokojnika čiji su ostatci ležali duž cesta koje su se našle u obuhvatu novih gradskih granica. Ono što pokazuju arheološka istraživanja, čini se da je sve što je bilo iznad novouređene hodne površine prilikom gradnje bedema razgrađeno ili porušeno, no barem su neki grobovi u urnama koji su bili dublje pod zemljom ostali su u zemlji.¹¹ Ne samo da je prilikom izgradnje bedema narušen prostor salonitanskih nekropola, već su i stambeni, a možda i vjerski objekti također negirani, što se vidi duž osi istočnih bedema. Nema sumnje da je, govoreći barem za istočne salonitanske bedeme, njihov pravac ponajviše odredila rijeka Jadro i njezini rukavci koji se i danas ondje granaju. U bedemima su pronađeni spomenici koji se mogu datirati u 1. i 2. stoljeće te se uglavnom interpretiraju hitnom intervencijom državnih vlasti pri kojoj je na brzinu trebalo izgraditi bedeme. No isto tako se u bedemima nalazi veliki broj onih epigrafskih spomenika datiranih dosta kasnije od 170. godine, što se pak povezuje s kasnijim popravcima bedema, njihovim redovitim održavanjima ili hitnim intervencijama tijekom kasne antike, pogotovo za vrijeme gotskih ratova tridesetih godina 6. stoljeća, kada je Justinijanova vojska opsjedala Salonu s namjerom protjerivanja Istočnih Gota iz nje. Ovo se posebno vidi na istraženome dijelu spoja sjevernih i istočnih gradskih bedema gdje je pronađeno više desetaka epigrafskih spolija, a koji su često bili ispuna unutar tkiva bedema ili kula.¹² Budući da danas ne možemo znati u kojoj su mjeri i u kojim razdobljima salonitanski bedemi popravljani i nadograđivani, moguće je i da nisu svi spomenici pronađeni kao spoliji u bedemima datirani do 170. godine ondje završili prilikom gradnje

bedema, već tijekom njihove reparacije u kasnijim stoljećima. Na taj bi se način dao bolje objasniti ovaj građevinski, ali i kulturološki fenomen. Valjalo bi stoga proučiti na kojim je sve lokacijama i u kojim dijelovima bedema (zid, kule ili trokutasti bastioni) pronađen koji spomenik te bi se tada mogla napraviti konkretnija procjena kronološke dinamike ugradbe epigrafskih spomenika u salonitanske bedeme.

Katalog natpisa

1. Zavjetna ploča bogu Prijapu (sl. 3)

Inventarni broj: 70053

Dimenzije: duž. 64 cm, vis. 34. cm, deb. 19 cm;
veličina slova: 4 cm – 2,5 cm.

Objava: J. Mardešić 2000, str. 148.

Kako je rečeno, ovo je jedini spomenik među ovih osamnaest koji je već objavljen. No kako u objavi nije done-sena slika, smatrao sam da je dobra prilika objaviti je ovdje, uz poneku rečenicu o epigrafskom tumačenju teksta.

Zavjetna ploča izduženoga pravokutnog oblika, s natpisom koji je omeđen profilacijom u obliku *cymatium inversum*. Površina spomenika oštećena je s gornje strane pa nedostaje manji dio profilacije. Budući da je bio uzidan kao građevinski materijal, mjestimično se po spomeniku nalaze ostatci žbuke. Natpis je uklesan u četiri retka i glasi:

*Priapo Aug(usto) s(acrum)
L(ucius) Cornelius Lupio
aedem ampliavit
v(otum) s(olvit)*

Prijevod: *Posvećeno Uzvišenome Prijapu. Lucije Kornelije Lupion proširio je svetište (i) ispunio zavjet.*

Natpis je uklesan slovima pravilna oblika, no ne može se reći da pripadaju izradi vrhunske radionice. Slova N i E u drugom retku uklesana su u ligaturi, što je vjerojatno posljedica klesarove namjere da ni jedna riječ ne prelazi u drugi redak, čime je dobio to da i dalje natpis izgleda skladan veličinom slova u svakome retku. Rastavni su znakovi

9 Zakon je inače propisan već u 5. stoljeću prije Krista u Rimu na glasovitom Zakoniku dvanaest ploča, a ovaj je dio parafraziran kod Cicerona (*De legibus*, II, 23): *Hominem mortuum, inquit lex in XII, in urbe ne sepelito neve urito* (Mrtvog čovjeka, kaže Zakonik 12 ploča, neka se unutar grada ne pokapa niti spaljuje.). Citatu pristupljeno s mrežne stranice <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/leg2.shtml#23> na dan 21.7.2020.

10 Ne može se posve isključiti mogućnost da su neke obiteljske grobnice bile i dalje u funkciji.

11 Ovo je potvrđeno na dijelu jugoistočne nekropole prilikom istraživanja vrta samostana časnih sestara sv. Rafaela u Solinu. O tome v. J. Mardešić 2003, str. 507-508.

12 J. Jeličić-Radonić 1998, str. 24.

Slika 3

u obliku trokuta uklesani iza O, G i S u prvom retku, L i S u drugom retku, M u trećem retku te ispred i iza slova V i S u četvrtom retku. Po natpisnom se polju, kao i djelomično po okviru spomenika, vide tragovi zupčastoga dljijeta.

Natpis je posveta bogu Prijapu koji je bio muški bog plodnosti, a pod njegovom su zaštitom bile i livade, ovce, koze, pčele, vrtovi, posebno prinosi iz vrtova. Ima vrlo karakterističnu ikonografiju: prikazuje se s predimenzioniranim muškim spolnim organom koji je u stalnoj erekciji, a njegovi su prikazi najčešće sačuvani u vidu brončanih figurica. Jedna od najslavnijih prikaza Prijapa je na fresci iz kuće obitelji *Vettia* u Pompejima dok je najpoznatiji prikaz Prijapa u Dalmaciji kip Venere Anzotike (*Venus Anzotica*) s malim Prijapom iz Nina (*Aenona*) koji se čuva u Arheološkome muzeju u Splitu. U grčki i rimski je panteon došao iz mizijskoga grada Lampsak na Helespontu u Maloj Aziji. Prema mitologiji bio je sin Dioniza i Afrodite, premda postoje i druge inačice o njegovu podrijetlu, a njegovo je fizičko stanje ustvari posljedica Herina prokletstva jer je bila ljubomorna na Afroditu dok je ova bila trudna. Bio je popularno božanstvo, njegove su statue bile postavljane u vrtovima kuća, bilo da se htjelo naglasiti plodnost samoga vlasnika ili želju za istom, bilo da je služio kao apotropejski simbol.¹³ Naime, muški je spolni organ u

rimskome svijetu imao ulogu zaštite protiv urokljiva oka, odnosno zavisti, a brončani privjesci ovoga oblika relativno su čest arheološki pronalazak. Kao zaštitu od zavidnih ljudi muški se spolni organ spominje na natpisu na ogledalu pronađenom najvjerojatnije u Dalmaciji.¹⁴

Za ovaj bi se spomenik prema obliku moglo pretpostaviti da je izvorno bio ugrađen u svetište ili njegov dio o kojemu sam tekst natpisa govori. Naime, iako se radi o zavjetnom natpisu, smatram da je osnovni karakter ovoga natpisa obavijest o izgradnji, u ovome slučaju proširenju svetišta koje je financirao Lucije Kornelije Lupion. S obzirom na građevinski pothvat za koji je trebalo izdvojiti vjerojatno nemali novčani iznos, moguće je da je ovaj čovjek pripadao višem staležu Salone. Proširenje svetišta pretpostavlja već otprije podignutu građevinu posvećenu Prijapu, a bez obzira kolika je inicijalno bila ova građevina, činjenica je da je postojala potreba za njezinim proširenjem te da je kult ovoga boga imao svoje poklonike u Saloni. Riječ *aedis* (ili *aedes*) označava svetište u smislu građevine odnosno hrama u kojem se čuva prikaz određenoga božanstva, za razliku od riječi *templum* kojoj je primarno značenje posvećenoga prostora, a tek potom građevine.¹⁵ Na području posvećenoga prostora (*templum*) često se nalazilo svetište, odnosno hram (*aedes*), te su ove dvije

13 H-F. Mueller 2013, str. 5522-5523. Za ikonografiju Prijapa v. W. Rüdiger Megow 1997, str. 1028-1044.

14 CL 3, 10189¹⁶, *Dindari vivas invidis ment(u)la(m)*. Što se tiče podrijetla ovoga predmeta, prema opisu iz CL-a, on je nabavljen preko jednog trgovca starinama te je završio u Augsburgu gdje se danas čuva. Priređivač komentara u CL-u donosi pretpostavku da je predmet nabavljen u Dalmaciji, budući da je na njemu spomenut etnonim *Dindarus*, odnosno pripadnik naroda Dindara koji su posvjedočeni u antičkim izvorima kao stanovnici Dalmacije.

15 J. W. Stamper 2005, str. 10.

riječi uglavnom sinonimi u značenju hramske građevine. Glagol kojim se naglasila ova aktivnost, *ampliauit* (povećao je; proširio je), na dalmatinskim se natpisima javlja još šest puta, od čega je pet puta u kontekstu proširenja nekog svetišta.¹⁶ U Saloni su tako prošireni hram Velike Majke¹⁷ i ovdje navedeni Prijapov hram, u Oneju svetište Velikoj Majci,¹⁸ dok su na Meliti¹⁹ i u Seniji²⁰ prošireni hramovi Liberu, a u Jaderu Sirijskim bogovima.²¹ Bog Prijap naveden je epitetom *Augustus*, koji je ovdje preveden kao Uzvišeni, premda sam termin ima dublje religijsko značenje.²²

Postavljač ovoga natpisa i donator sredstava za proširenje svetišta bio je Lucije Kornelije Lupion. Obitelj *Cornelia* jedna je od najuglednijih i najstarijih rimskih obitelji koja je dala brojne istaknute državnike. U Dalmaciji su *Cornelii* potvrđeni još od ranoga principata, a salonitanski *Cornelii* prednjače u broju epigrafskih potvrda u Dalmaciji. Kognomen *Lupio* nije toliko čest: tek nešto više od četrdeset nositelja zabilježeno je diljem Carstva i to u velikoj mjeri u zapadnim provincijama. U Dalmaciji je, osim na ovome natpisu, dosad zabilježen pet puta.²³ Važnost ovoga spomenika ponajviše se očituje u svjedočanstvu da je u Saloni nekoć postojao hram posvećen bogu Prijapu. Zanimljivost je i ta što su epigrafske posvete Prijapu u rimskome svijetu poprilično rijetke, a još su rjeđe one na kojima se spominje postojanje njegova hrama. Dalmacija ima čak dvije posvete Prijapu, obje iz Salone. Osim ove koja spominje njegovo svetište, otprije je bio poznat zavjetni natpis koji je posvetila Sempronija Ursa (sl. 4).²⁴

Je li izgradnja istočnih salonitanskih bedema ili neka kasnija građevinska intervencija na njima negirala Prijapov hram, ne možemo potvrditi, no jasno je da je barem epigrafski spomen o njegovu proširenju u nekom trenutku ugrađen u bedem, što se vjerojatno ne bi dogodilo da na neki način ovaj hram nije bio razgrađen ili razrušen.

Zavjetne je natpise općenito nešto teže datirati unutar stoljeća te bi se ovaj prema onomastičkoj shemi i prema izgledu slova mogao datirati u 2. stoljeće ili prvu polovinu 3. stoljeća. Ako se hram posvećen Prijapu našao na trasi

Slika 4
Žrtvenik posvećen Prijapu iz Salone (CIL 3, 8683, AMS A137)

izgradnje istočnoga bedema Salone, za što zasad nema arheoloških potvrda, tada bi se spomenik mogao datirati do 170. godine.

16 Brojni su primjeri privatnih donacija kojima su izgrađeni, obnovljeni ili prošireni hramovi i svetišta diljem Dalmacije, a što je na natpisu iskazano nekim drugim glagolom.

17 CIL 3, 14243.

18 ILJug 1997.

19 AE 1990, 792.

20 AE 1998, 1034.

21 AE 2004, 1027.

22 G. Dumézil 1996, str. 118-119.

23 CIL 3, 1976; 2110; 10188¹⁸; ILJug 2568,4476. Ovo ime nalazi se na još jednom neobjavljenom natpisu iz Salone.

24 CIL 3, 8683, *Priapo / aram / Sempronia / Ursa / posuit*. Na ovom bih mjestu zahvalio kolegi Ninu Švonji koji mi je omogućio uvid u ovaj žrtvenik u depou Arheološkog muzeja u Splitu (inv. br. A 137).

2. Aberijeva urna (sl. 5)

Inventarni broj: 70055

Dimenzije: duž. 42,5 cm, vis. 47,5 (s poklopcem),
šir. 32 cm; veličina slova: 3 cm.

Cjelovita četvrtasta urna s poklopcem izrađena je od vapnenca.²⁵ Poklopac je isklesan s krovom na dvije vode, a u uglovima se nalaze četiri akroterija. Na dvama prednjima nalazi se po jedno slovo početne formule bogovima Manima. Sam je sanduk urne ponešto nestandardnog izgleda, budući da su mu sve stranice sličnih dimenzija. Na bočnim stranama poklopca i urne vidljivi su utori za klanfe kojima su ova dva kamena dijela bila spojena. Urna s prednje strane ima ukras oblika *tabula ansata* unutar koje je natpis uklesan u pet redaka. Zajedno sa slovima na poklopcu tekst natpisa glasi:

M(anibus) d(is)

Aberio

Valeria

Veneria

5 *co(n)iugi*

posuit

Prijevod: *Bogovima Manima. Aberiju suprugu, Valerija Venerija postavila je.*

Slova natpisa skladna su i veličinom ujednačena. Odmah se uočava inverzna inačica formule posvećene bogovima Manima u formi *M(anibus) d(is)* umjesto uobičajene i u neusporedivo većem broju puta potvrđene *D(is) M(anibus)*. Kratica navedena u formi MD umjesto DM tek je nekoliko desetaka puta potvrđena u Carstvu, a u Dalmaciji je, uz ovaj natpis, potvrđena još samo jednom.²⁶ Najviše je potvrda u afričkim provincijama, no i ondje je taj broj zanemariv u usporedbi s klasičnim navođenjem ove kratice. Riječ za supružnika uklesana je u vulgarnolatinjskoj formi kao *coiugi* umjesto *coniugi*, što je relativno često u Dalmaciji. Osoba koja je komemorirana navedena je jednim imenom, *Aberius*, a to je ime po postanku gentilicij. Ako ga se tako i interpretira, donekle čudi izostanak kognomena, koji je npr. kod njegove supruge Valerije

Slika 5

Venerije jasno naveden. Ime *Aberius* u Dalmaciji javlja se samo na ovome natpisu,²⁷ a u Carstvu je iznimno rijedak te se još javlja u Prokonzularnoj Africi i najvjerojatnije u Donjoj Panoniji.²⁸ S obzirom na tri potvrde ovoga gentilicija u Prokonzularnoj Africi te na inverzno navođenje posvete Manima, koja je također najbolje posvjedočena u ovoj provinciji, može se naslutiti da je Aberije bio s područja Afrike. Ipak, kako se radi o vrlo malome uzorku, ova se pretpostavka valja uzeti s oprezom. Gentilicij *Valerius/Valeria* najrasprostranjeniji je necarski gentilicij u Carstvu pa tako i Dalmaciji. Kognomen *Veneria* u Dalmaciji je poznat s dvadesetak natpisa od kojih je najveći dio sa saloničanskoga područja. Valja spomenuti da je više od deset osoba s imenom *Valeria Veneria* poznato i iz drugih provincija, a većina ih je iz Rima. Urna bi se prema sadržaju natpisa i paleografiji mogla datirati u drugu polovinu 2. stoljeća ili u 3. stoljeće.

²⁵ Restitucija natpisa zajedno sa slikom nalazi se u digitalnoj epigrafskoj bazi Claus-Slaby, EDCS-ID: EDCS-43201242.

²⁶ CIL 3, 9733 (Salona).

²⁷ U teoriji je ovo ime moglo stajati i na natpisu ILJug 1960 (Sinj) na kojem stoji *aberio*, no ovo može biti i npr. ostatak gentilicija *Laberius* ili *Faberius* u dativu.

²⁸ H. Solin – O. Salomies 1994, str. 3. (CIL 8, 24349, 24351, dok je na natpisu CIL 8, 24350 naveden i u varijanti *Aberria*.) U Donjoj se Panoniji javlja u pokraćenom obliku *Aberj* (CIL 3, 10282) koji se restituira kao *Aberius*, odnosno na jednome mjestu i kao *Aber(iorum)*.

Slika 6

3. Urna Atilija Januarija (sl. 6)

Inventarni broj: 70057

Dimenzije: duž. 44 cm, vis. 26 cm, deb. 31 cm;
veličina slova: 3 cm.

Urna je, kao i prethodna, izložena u glavnoj zgradi kompleksa *Tusculum*. Poklopac nije sačuvan, premda je urna izložena s jednim koji se po dimenzijama ne poklapa sa sandukom urne te se u ovome radu sagledavaju kao dva odvojena necjelovita spomenika. Natpisno se polje nalazi na sanduku urne, a omeđeno je jednostavnom profilacijom u vidu žlijeba. Tekst natpisa vidljiv je u četiri redcima, a restituiran je s posvetom Manima koja nije sačuvana, a morala je stajati na poklopcu:

[D(is) M(anibus)]
At(i)lio Ianuario
Atil(i)us Terenti
an(us) patr(i) piis=

5 si<ni=M>o

Prijevod: *Bogovima Manima. Atiliju Januariju, najpobožnijemu ocu (postavio je) Atilije Terencijan.*

Slova natpisa uglavnom su skladno klesana, no klesar je nekoliko slova izostavio na neuobičajenim mjestima te se može pomišljati na pogreške pri klesanju. Gentilicij, koji je kod sina i kod oca isti, jednom je uklesan u dativu kao *Atlio*, a potom kao *Atilus* u nominativu. Slova I i L vrlo su slično klesana, a ondje gdje slovo ima nešto dužu vodoravnu hastu pročitano je kao L. Prema pročitanoj može se zaključiti da je gentilicij ovih osoba izvorno glasio *Atilius*. Kognomen sina pokraćen je kao *Terentian(us)*. Kognomen se, kao važan imenski član u pravilu ne krati, no i nije toliko rijedak slučaj da se upravo kognomen, ali i ponekad gentilicij koji nije carski, uklešu u pokraćenom obliku. Gentilicij *Atilius* dosta je čest po Carstvu, a u Dalmaciji je rasprostranjen kod italskih obitelji,²⁹ premda je za ovu dvojicu Atilija to poprilično teško utvrditi. Kognomen *lanuarius* u Dalmaciji je, kao i posvuda po Carstvu, vrlo čest, dok je kognomen *Terentianus* dosta rjeđi. Ovaj je kognomen nastao od gentilnoga imena *Terentius*,³⁰ a u Dalmaciji je poznat s još pet natpisa. Riječ koja označava oca je pokraćena kao *patr(i)*, što je također nestandardno pokraćen oblik ove riječi. U zadnjem je retku slovo M sastavljeno od N i I te se nedvojbeno radi o klesarskoj pogrešci. Spomenik bi se prema onomastičkoj shemi i korištenju superlativa mogao datirati od druge polovine 2. stoljeća i tijekom 3. stoljeća.

29 G. Alföldy 1969, str. 63, s. v. *Atilius*.

30 I. Kajanto 1965, str. 157; G. Alföldy 1969, str. 307, s. v. *Terentianus*.

4. Stela Aurelije Cenzorine (sl. 7)

Inventarni broj: 70046

Dimenzije: duž. 44,5 cm, vis. 72,5 cm, šir. 7 cm;
veličina slova: 3,3 cm – 2,8 cm.

Stela je gotovo u potpunosti sačuvana, tek je po rubovima neznatno otkrhnuta. U gornjem se dijelu stele nalazi uklesan pseudozabat s akroterijima, a natpisno je polje omeđeno jednostavnom žljebastom profilacijom. Naoko uspoređujući dekorativni dio stele i slova natpisa, nema sumnje da se radi o barem dvije različite osobe koje su radile na ovome spomeniku. Dekorativni je dio poprilično lijepo i skladno napravljen dok natpisni dio pokazuje određene nesigurnosti. Pseudozabat u sredini ima uklesanu cvjetnu rozetu s četirima laticama od kojih je svaka podijeljena na dva polja dok je u sredini ispupčen tučak. Sa svake se strane cvijeta prema uglovima pružaju ukrasi u obliku grane. Iznad pseudozabata, odnosno u trokutastim poljima u gornjim uglovima stele pružaju se reljefni ukrasi akantovih grana. Natpisno je polje od dekorativnoga dijela odvojeno trakom unutar koje se nalazi prvi redak natpisa. Podloga na kojoj je klesan natpis ponešto je ugačana u odnosu na prostor koji se nalazi ispod i sa strana natpisa i natpisnoga polja gdje se vide tragovi zupčastoga dlijeta. Natpis je uklesan u osam redaka i glasi:

D(is) M(anibus)

Aureliae

Ce(n)sor(i)n(a)e

co(n)iugi

5 *Iulius*

Epigonus

maritus

b(ene) m(erenti) p(osuit)

Prijevod: *Bogovima Manima. Aureliji Cenzorini suprugi, Julije Epigon muž postavio je zaslužnoj.*

Natpis pokazuje poneke klesarske osobitosti i odlike vulgarnoga latineta. Svako od tri slova A na natpisu nema uklesanu vodoravnu hastu. Riječ *coniugi* uklesana je u obliku *coiugi*, koji je iznimno dobro potvrđen vulgarnolatinski oblik na natpisima diljem Carstva i u Dalmaciji. Ime u dativu *Censorinae* uklesano je kao *Cesorne*, što se može djelomično objasniti vulgarnim latinetom, odnosno monoftongizacijom *-ae* u *-e* i ispuštanjem nazala *n*, kao u riječi *coiugi*. Tu je potom i jedna sinkopa, odnosno

Slika 7

ispušten je vokal *i*. Iako za svaki od ovih oblika pojedinačno se može naći paralele na brojnim natpisima i objašnjivi su lokalnim varijantama jezika, odnosno vulgarnim latinskim, kombinacija triju gramatički nepravilnih oblika unutar jedne riječi ipak upućuje na zaključak da je riječ uklesana u obliku *Cesorne* kombinacija vulgarnoga latineta i klesarske pogreške. Riječ *maritus* uklesana je s ravnim prvim slogom, a što je posljedica šupljine koja se nalazi na mjestu gdje bi trebalo stajati slovo.

Natpisom je komemorirana Aurelija Cenzorina, a spomenik joj postavlja suprug Julije Epigon. Supružnici su imali rimsko građansko pravo, što je vidljivo iz njihovih imena. Ime *Censorinus* u Dalmaciji je poznato s još dva natpisa i to samo u muškome obliku,³¹ dok je u obliku *Censorina* prvi put zabilježeno na ovome natpisu u Dalmaciji.

31 CIL 3, 14691 (Salona); CIL 03, 14628 (Narona).

Kognomen *Epigonus* u Dalmaciji je još rjeđi gdje je potvrđen još samo jednom, i to u Saloni.³² Ovo je ime u Carstvu inače češće potvrđeno među robovima i oslobođenici-ma.³³ Gentilicij *Aurelius* kod supruge može upućivati na peregrinsko podrijetlo, dok suprugov kognomen *Epigonus*, kako je rečeno, može upućivati na bivše ropsko podrijetlo, bilo njegovo ili njegovih roditelja. Nadgrobni bi spomenik trebalo datirati najvjerojatnije u 3. stoljeće.

5. Urna Lucija Bebidija Kalistijana (sl. 8)

Inventarni broj: 71215

Dimenzije: duž. 46 cm, vis. 31 cm, deb. 38 cm; veličina slova: 3,4 cm (6. red).

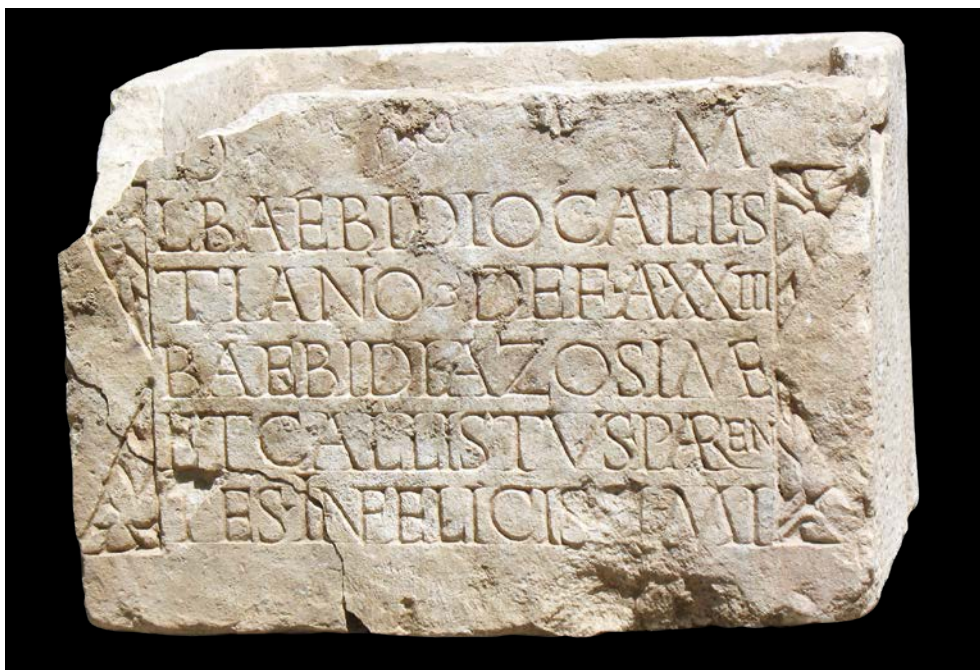
Urna je, zajedno s još nekoliko ovdje donesenih spomenika, bila pronađena kao spolij u južnome gradskom bedemu. Spomenici su bili uzidani s unutrašnje (sjeverne) strane bedema, u devetome redu složenih kamenja odozdo (sl. 1). Radi se o četvrtastoj urni bez poklopca koja je pukla u nekoliko dijelova, no koja se gotovo u potpunosti može sastaviti: nedostaje dio lijeve bočne i prednje strane te je mjestimično otkrhnuta, a po površini kamena vidljive su pukotine. Ukrašena je prednja strana urne, a

ukras po bočnim stranama naznačuje oblik *tabula ansata*. Između stiliziranih trokutastih ručki (*ansa*) i natpisnoga polja, s gornje i donje su strane u trokutastim poljima uklesani motivi okomito polegnutih grančica. Ukrasi s gornje lijeve i s desne donje strane neznatno su oštećeni. Natpis je u potpunosti sačuvan, uklesan je u šest redaka i glasi:

D(is) M(anibus)
L(ucio) Baebidio Callis-
tiano def(uncto) a(nnos) XXIII
Baebidia Zosime
5 *et Callistu paren-*
tes infelicissimi

Prijevod: *Bogovima Manima. Luciju Bebidiju Kalistijanu, umrlome u dobi od 23 godine (postavili su) najnesretniji roditelji Bebidija Zosimena i Kalist.*

Na natpisnom su polju mjestimično vidljive tanke ordinacijske linije koje je klesar naznačio prije nego je počeo klesati natpis. Interpunkcijski su znakovi naznačeni na dva načina: u obliku bršljanova lista (*hedera*) u prvom

Slika 8

32 ILJug 2609 (Salona).

33 G. Alföldy 1969, str. 195, s. v. *Epigonus*.

retku između D i M te u trećem retku nakon slova O, odnosno imena pokojnika; u obliku trokuta rastavni su znaci uklesani između F i A te A i X u trećem retku, između S i P u petom retku te između S i I u šestom retku. Slova nisu veličinom ujednačena te pokazuju tendenciju zbijanja teksta na desnoj strani redaka: u drugom retku slovo I je smanjeno, u trećem je retku smanjen broj III, u četvrtom su retku ligirana slova M i E, u petom su retku ligirana slova A i R, dok su slova E i N smanjena. U šestom je retku slovo I povećano, a slova N i F stoje u ligaturi.

Kako je iz natpisa vidljivo, urnu su svome sinu postavili roditelji. Iz onomastičke je perspektive natpis zanimljiv jer sin nosi isti gentilicij kao i njegova majka, dok otac ima samo kognomen. Imena *Callistus*, *Zosime* i *Callistianus* grčkoga su podrijetla, s tim da se u potonjem slučaju radi o hibridu grčkoga imena latiniziranog kao *Callistus* i latinskoga imenskog tvorbenog dočетка *-ianus*. Majka i sin rimski su građani, što je vidljivo prema gentiliciju, no smatram da su oboje nekoć bili robovi nekog Lucija Bebidija koji ih je oslobodio. Kako otac nema gentilicij, moguće je da je u trenutku podizanja natpisa on i dalje bio rob. Vjerujem da ne bi propustio klesanje svoga punog »građanskog« imena s gentilicijem da ga je imao. Postoji i pomisao da je Kalist bio peregrin, no s grčkim imenom u ovakvoj obiteljskoj kombinaciji ta je mogućnost uistinu neznatna. Da se radi o biološkome ocu, na to upućuje i pokojnikovo ime *Callistianus*, koje je izvedeno od očeva imena *Callistus*. Ime *Callistianus* dosad nije potvrđeno u Dalmaciji, dok su imena *Callistus/Calliste* u Dalmaciji poznata na petnaestak natpisa, uglavnom kod oslobođenika i robova.³⁴ Ime *Zosime/Zosimus* u Dalmaciji je nešto češće potvrđeno, a ponajviše se javlja kod oslobođenika.³⁵ Žensko ime *Zosime* pripada riječima s grčkom deklinacijom, a kako je ovo ime u kosim padežima uglavnom potvrđeno u dativu u obliku *Zosimeni*, hrvatski bi oblik ovoga imena s uključenom osnovom glasio *Zosimena*. U Saloni je ovo ime u kosome padežu potvrđeno kao *Zosimini*,³⁶ što je vulgarnolatinski oblik. S druge strane, postoji i ime *Zosima*, koje se najnormalnije deklinira prema latinskoj *a*-deklinaciji, no onomastički gledano, ovdje se ne radi o takvome imenu. Spomenik bi prema natpisu na kojem se javlja troimenska shema i izraz u superlativu valjalo datirati od druge polovine 2. stoljeća do prve polovine 3. stoljeća.

6. Ulomak sarkofaga (sl. 9)

Inventarni broj: 70048

Dimenzije: duž. 70 cm, vis. 43 cm, šir. 8 cm;

veličina slova: 4 cm.

Sačuvan je ulomak prednje strane sarkofaga kojemu nedostaje desni dio. Lijevo se nalazi prazno kvadratno polje na čijoj se površini vide tragovi zupčastoga dljeta. Između tog polja i polja s natpisom nalazi se dio s grubo obrađenom površinom koja se nastavlja i s gornje i donje strane natpisnoga polja. Moguće je da je gruba površina posljedica namjernoga otklesavanja ukrasa koji je omeđivao natpisno polje sa svih strana. Slične se intervencije mogu ponekad primijetiti kod spomenika koji su namijenjeni sekundarnoj upotrebi kao građevinski materijal, a čiji je ispučeni reljef koji izlazi iz ravnine nepogodan za ugradbu pa se namjerno otuče. Druga je mogućnost i da se radi o natpisu na nedovršenome sarkofagu. Čini se da su u natpisnome polju bila uklesana tri retka natpisa od kojih je sačuvano sljedeće:

Eg[n]a[tio/ae -----]
def(uncto/ae) an[n(os) ----]
Tryfo[

Prijevod: *Egnaciju/i [-----], umrlom/umrloj u dobi od [--] godina, [postavio/la je] Trifo[---].*

Moguće je da je na poklopcu sarkofaga bila uklesana kratica *D(is) M(anibus)*, budući da je sarkofag nastao u razdoblju kada je ona već bila u uporabi. Natpis se također čini djelomično otučen pa je čitanje prvoga retka dosta otežano. Prema vidljivim elementima slova, gentilicij je započinjao slovima E i G, što poprilično sužava izbor gentilicija koji je restituiran kao *Egnatius*, odnosno *Egnatia*. Gentilicij *Egnatius/a* u Dalmaciji je potvrđen nešto više od dvadeset puta, a radi se ili o Italicima ili o oslobođencima.³⁷ Iz imena se ne može razaznati radi li se o muškoj ili ženskoj osobi te su u restituciji ponuđene obje mogućnosti. Navedena je osoba umrla s nepoznatim brojem godina, a spomenik joj je postavila osoba čiji je kognomen počinjao s *Tryfo-*. Moguće je da se radi o muškome imenu *Trypho*, ali isto je tako moguće da je ovo dio ženskoga kognomena *Tryphosa*, koji je najučestaliji koji počinje s ovim

34 G. Alföldy 1969, str. 169, s.v. *Callistus*.

35 G. Alföldy 1969, str. 332, s.v. *Zosimus*.

36 CL 3, 2389 (Salona) te u posve iskrivljenome obliku kao *Iosimune*, CL 3, 13067 (Salona).

37 G. Alföldy 1969, str.83, s.v. *Egnatius*.

Slika 9

slovima. Klesar je umjesto slovne skupine *ph*, kojom se transkribira grčko slovo φ , uklesao latinsko *f*. Natpis bi se prema tipu spomenika mogao datirati u 2. ili 3. stoljeće.

7. Gajanov nadgrobnji spomenik (sl. 10)

Inventarni broj: 70044

Dimenzije: duž. 59 cm, vis. 44 cm, šir. 9,5 cm;
veličina slova: 2,5 cm – 2 cm.

Sačuvan je ulomak donjega dijela stele s usadnom nogom. Ulomak je s lijeve strane oštećen u gornjem i donjem dijelu. Po površini spomenika vide se recentni tragovi oštećenja, najvjerojatnije nastali pri kopanju instalacija rovokopačem. Natpisno je polje uglačano te je od ostatka površine stele, koji ima tragove zupčastoga dljeteta, odvojeno profilacijom u obliku *cymatium inversum*. Vidljiv je tekst u posljednjih pet redaka natpisa:

Gaiano [f]ili[o]
[i]nf<ii=E>licissimo an(nos) X
Secundinus vitric(us)
Ammia Aiate (?) mat=
 5 *er p(osuerunt)*

Prijevod: ----- *Gajanu, sinu najnesretnijem (koji je živio) 10 godina, postavili su očuh Sekundin i majka Amija Ajata(?)*.

Slova natpisa neujednačena su te ima nekoliko ligatura, većinom pri krajevima redaka pa se čini da je natpis klesan bez prethodne pripreme. Rastavni su znakovi, kojih je podosta, ne označavaju ni prekid riječi ili kratice ni sloga već su bez nekoga rasporeda uklesani između slova. Prvi sačuvani redak donosi kognomen pokojnika koji se zvao *Gaianus*, a druga bi riječ prema ostacima slova trebala glasiti *filio*, a da to je jasno i iz ostatka teksta. Ligature su vidljive kod slova A i N u drugom retku, T, R i I u trećem retku, T i E te M i A u četvrtom retku. Riječ *infelicissimo* uklesana je kao *infilicissimo*, s tim da su dva uzastopna slova I uklesana kao smanjena i zbijena su u prostor između F i L. Najvjerojatnije se radi o klesarskoj pogrešci pri kojoj je on izostavio slovo E te ga je naknadno uklesao u vidu dviju okomitih linija, odnosno načinom na koji se u kurzivnome pismu bilježi slovo E. Spomenik su deseto-godišnjaku Gajanu postavili očuh Sekundin i majka čije bi se ime moglo pročitati kao *Ammia Aiate*. Imenica koja označava očuha, *vitricus*, prvi je put zabilježena na natpisima u Dalmaciji, a dok je i u ostatku Carstva poprilično rijetka.³⁸ Očuh je naveden samo kognomenom *Secundinus*, dok majka ima i gentilicij i kognomen. Razlog za ovakvu onomastičku sliku može biti taj da, osim što očuh možda i nije imao građansko pravo, njegov gentilicij na ovakvome natpisu i nije ni bio toliko važan, budući da je natpis nastao najvjerojatnije u 3. stoljeću, kada već iz svakodnevne uporabe nestaje gentilicij. Majčino gentilno ime, koje se jasno čita kao *Ammia*, potvrđeno je na još samo jednome

38 Drugi izraz, *patraster*, na natpisima je još rjeđi, a u Dalmaciji je potvrđen na jednom neobjavljenom natpisu iz Salone.

Slika 10

natpisu iz Prokonzularne Afrike.³⁹ Od kognomena su vidljiva slova AIA nakon čega slijedi interpunkcija, a potom slova E i T u ligaturi. Ova bi kombinacija slova dala kognomen *Aiate*, čija bi ovo bila prva potvrda u Carstvu, no valja biti oprezan budući da se možda radi o imenu koje je pogrešno uklesano, kao npr. *Apate*, koje je relativno dobro posvjedočeno. Kako je navedeno, spomenik bi se po svoj prilici mogao datirati u 3. stoljeće.

8. Severova stela (sl. 11)

Inventarni broj: 70045

Dimenzije: duž. 36,5 cm, vis. 50 cm, šir. 8,5 cm;

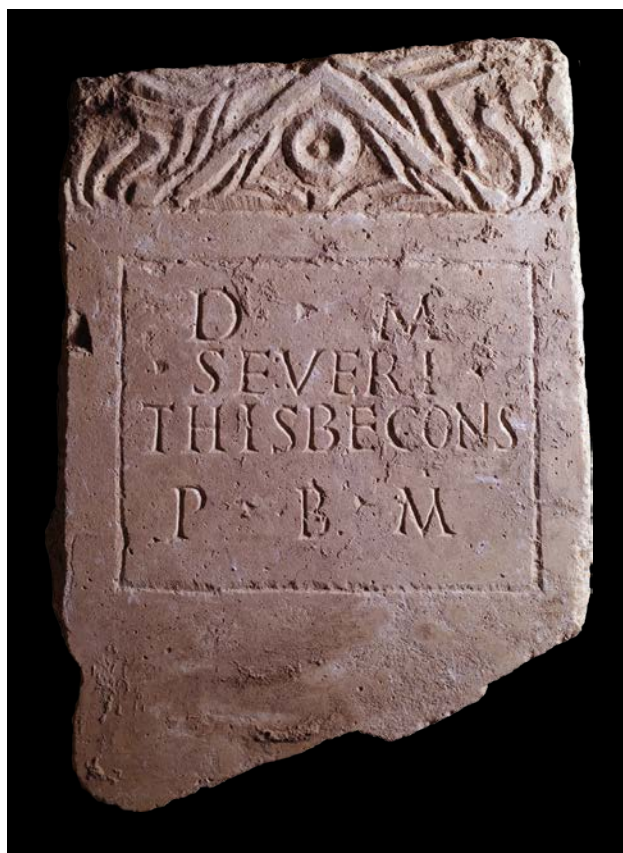
veličina slova: 3 cm - 3,5 cm.

Stela je najvećim dijelom očuvana. Nedostaje joj dio donje polovice gdje je oštro ukoso prelomljena, dok je u gornjemu dijelu neznatno ukoso skraćena. Jednostavne je izrade, u gornjem je dijelu pseudozabat s dvama akroterijima. Prisutni su svi elementi gornjega dijela stele kakve u Saloni nalazimo u brojnim primjerima, no ispunjavanje praznina reljefom s biljnim prikazima ponešto je stilizirano u odnosu na klasične primjere. U sredini pseudozabata uklesan je krug s ispupčenjem s čije su lijeve i desne strane naznačeni ukrasi u vidu uskih listova koji tvore oblik položena slova V, dok su u prostoru akroterija shematično naznačene polupalmete i listovi slični onima u zabatu. Natpisno je polje odvojeno jednostavnom žljebastom profilacijom, a tekst natpisa uklesan je u četiri retka:

D(is) M(anibus)
Severi
Thisbe cons(erva)
p(osuit) b(ene) m(erenti)

Prijevod: *Bogovima Manima. (Nadgrobnni spomenik) Severa. Zaslužnome je postavila Tizba suropkinja.*

Slova natpisa lijepo su klesana i uglavnom su iste veličine. Interpunkcija u obliku trokuta uklesana je između D i M u prvom retku, prije S i nakon I u drugom retku te prije i poslije B u četvrtom retku. Moguće je da je u drugome retku ime trebalo biti u dativu, odnosno da je umjesto genitiva *Severi* trebao stajati oblik *Severo*. Budući da gramatički natpis može biti razumljiv na isti način, u restituciji nisu unesene intervencije. Naime, *Severi* je genitiv posvojni imena *Severus* te bi on označavao neku pripadnost ovoj osobi, u ovom slučaju nadgrobnoga spomenika. Spomenik je lijep primjer podizanja nadgrobnoga spomenika

Slika 11

³⁹ CIL 8, 14480.

među robovima, što je jasno iz riječi *conserva*, a označava suropkinju, odnosno Sever i Tizba bili su robovi u istome kućanstvu. Iako se robovi uglavnom smatraju radnom snagom koju nije potrebno plaćati, očito je da su neki ipak mogli zaraditi dovoljno da podignu jedni drugima nadgrobnu ploču. Sam natpis ne daje više podataka, kao npr. godine Severova života, no s obzirom da spomenik podiže osoba ropskoga statusa, razumljivo je da natpis i ne može obilovati podatcima već je uklesano samo ono osnovno čime je ispunjen smisao komemoracije. Ime *Severus* je latinski kognomen, dosta je čest u Italiji i zapadnim provincijama, kao i u Dalmaciji gdje je rasprostranjen među građanstvom, ali i autohtonim stanovništvom.⁴⁰ Ime *Thisbe* (*Θισβη*) grčkoga je podrijetla, a najpoznatije je iz mitološke ljubavne priče o Piramu i Tizbi opjevane u Ovidijevim *Metamorfozama*. U Dalmaciji je ovo prvi spomen ovoga imena, a ono nije baš često ni u ostalim provincijama. Natpis nema osobitih databilnih elemenata te bi se dao datirati prema tipu spomenika i formulama od druge polovine 2. stoljeća i tijekom 3. stoljeća.

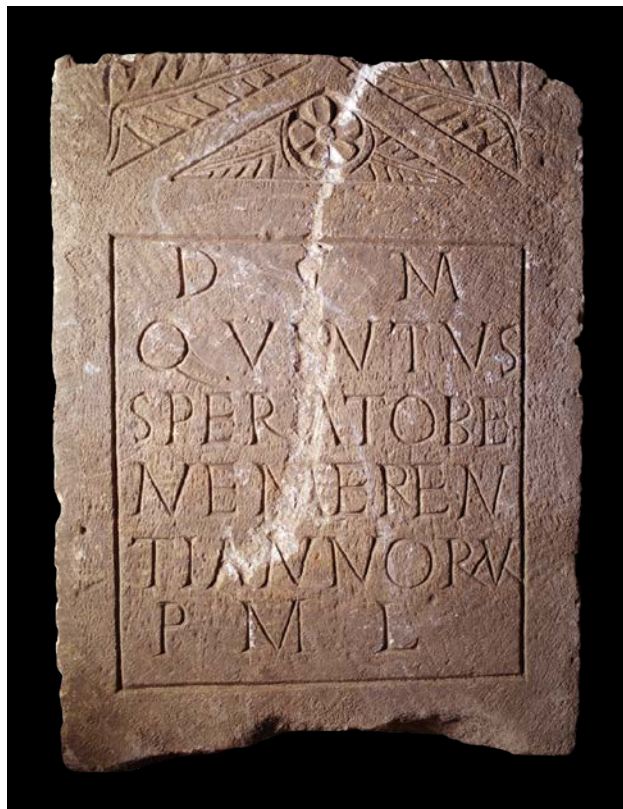
9. Speratova stela (sl. 12)

Inventarni broj: 70047

Dimenzije: duž. 31,5 cm, vis. 43 cm, šir. 11 cm;
veličina slova: 3 cm.

Stela je gotovo u potpunosti sačuvana, nedostaje joj usadna noga i mjestimično je otkrhnuta po rubovima. Na gornjoj plohi stele vidljiva su dva utora sa svake strane, a na poleđini stela nije zaravnjena, već ima grubo obrađeno ispupčenje. Po sredini stele uzdužno vidljiva je brazgotina nastala vrlo vjerojatno prilikom strojnoga iskopa. Spomenik je jednostavne izrade, pseudoakroteriji i pseudozabat naznačeni su strogim pravocrtanim linijama. U sredini pseudozabata nalazi se peterolatična rozeta u krugu s čije su lijeve i desne strane stilizirano prikazane palmete, slično kao i unutar trokutastih pseudoakroterija. Natpisno je polje omeđeno jednostavnim uklesanom linijom, a natpis koji ima šest redaka glasi:

D(is) M(anibus)
Quintus
Sperato be=
nemerem=
5 *ti annorum*
p(lus) m(inus) L

Slika 12

Prijevod: *Bogovima Manima. Kvint je postavio zaslužnome Speratu koji je živio otprilike 50 godina.*

Slova natpisa više-manje iste su veličine, no ne odlikuje ih pravilnost i ujednačenost. Između D i M u prvome retku vidljiv je rastavni znak u obliku bršljanova listića, dok ostatak natpisa nema interpunkcija. Neuobičajena ligatura vidljiva je na slovima R, V i M u petom retku, a nastala je jer klesar nije baš najbolje ocijenio duljinu prostora potrebna da bi uklesao riječ *annorum*. Kako osobe spomenute na natpisu imaju samo po jedno ime, nije najjasniji njihov pravni status. Moguće je da se radi o robovima, ali isto je tako moguće da se radi o vremenu kada iz uporabe izlazi gentilicij te je kognomen postao praktički jedino ime na natpisu. U tom bi slučaju natpis trebalo najranije datirati u drugu polovinu 3. stoljeća, no za to nema čvrstih osnova. Postavljač se zvao *Quintus*, a to je ime prema svome postanku predime, odnosno najčešće ga se nalazi u tome svojstvu. Ipak, kao kognomen dosta je dobro potvrđen, kako u Carstvu, tako i u Dalmaciji, s tim da ga u Dalmaciji nalazimo i kod

⁴⁰ G. Alföldy 1969, str. 295, s.v. *Severus*.

autohtonoga stanovništva. Kognomen *Speratus/Sperata* posvuda je rasprostranjen, pogotovo u Italiji i zapadnim provincijama, a u Dalmaciji je potvrđen na tek nekoliko natpisa, i to uglavnom na salonitanskome području. Sam natpis nudi malo podataka pa osim imena komemoratora i pokojnika te godina života pokojnika ne znamo više ništa, tako da se ne može reći jesu li bili u ikakvome rodbinskom odnosu. Pretpostavljam da bi se uži obiteljski odnos na nadgrobnome spomeniku ipak naveo, a s obzirom na jednočlanu imensku formulu moguće je da se uistinu radi o dvojici robova. Saznajemo da je preminuli živio otprilike 50 godina, što je naznačeno standardnom frazom *plus minus*, odnosno više-manje. Potvrđeno je stotinjak natpisa u Dalmaciji s aproksimacijom godina života iskazanom na ovaj način, a aproksimirani broj godina najčešće može podijeliti s brojevima 5 ili 10.⁴¹

Spomenik bi se prema svome obliku i sadržaju natpisa najvjerojatnije trebao datirati u 3. stoljeće.

10. Nadgrobni spomenik djevojčice (sl. 13)

Inventarni broj: 70027

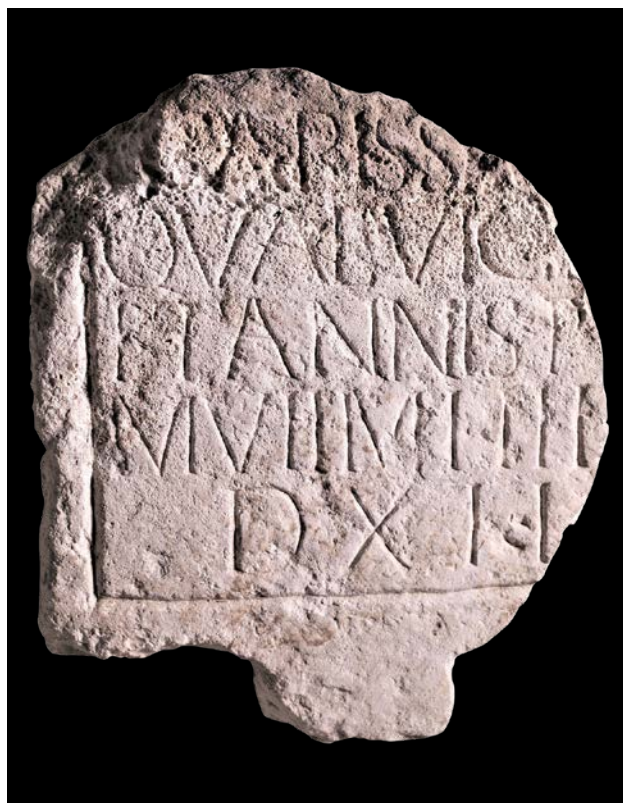
Dimenzije: duž. 23,5 cm, vis. 29 cm, šir. 5 cm;
veličina slova: 3,5 cm – 3,1 cm.

Sačuvan je ulomak stele odlomljene s gornje i desne strane. Kamen u gornjemu dijelu ulomka je porozan te ima sitnih rupa. Na dnu je vidljiva usadna noga za konsolidaciju stele na grobnoj parceli. Natpisno je polje omeđeno jednostrukim žlijebom koji je uklesan vrlo blizu rubu spomenika. Vidljivo je nepotpunih šest redaka:

```
-----
----++-----
carissi[mae]
quae vic[s]= (!)
it annis p(lus)
5 m(inus) VII m(ensibus) IIII
d(iebus) XII
```

Prijevod: ----- najdražoj koja je živjela otprilike 7 godina, 4 mjeseca i 12 dana.

Slova natpisa su klesana poprilično pravilno, premda sam tekst i nije najskladnije uklesan. U prvome vidljivom retku vide se ostatci dvaju slova, no ne razaznaje se

Slika 13

o kojima se slovima radi. Iz ostatka je teksta jasno da je spomenik bio postavljen za žensku osobu, budući da su i pridjev i zamjenica navedeni u ženskome rodu, dok godine života otkrivaju da se radi o djevojčici. Dob joj je vrlo precizno navedena (7 godina, 4 mjeseca i 12 dana) te je posve suvišan izraz *plus minus* (više-manje; otprilike) koji se inače stavlja kod stvarne aproksimacije godina života. Epigrafska praksa upućuje na to da se izraz *plus minus* uz navođenje godina, mjeseci i dana života sporadično nalazi po Carstvu, a i u Dalmaciji se javlja na nekolicini natpisa.⁴² Na natpisu je pogrešno uklesan i glagol *vixit* koji je ovdje u formi *vicsit*, što se također ponekad nalazi i na drugim natpisima. Kako spomeniku nedostaje dio desne strane, u teoriji je posljednji broj mogao imati još jednu uklesanu jedinicu, no zadnji je redak centriran te smatram da sačuvani broj nije sadržavao dodatnu znamenku. Natpis bi se mogao prema formulama i veličini stele najvjerojatnije datirati u 3. stoljeće, premda u obzir dolazi i kraj 2. stoljeća.

41 A. Demicheli – D. Demicheli 2019, str. 40.

42 CIL 3, 2107; 2222 (Salona); 15095¹ (Flanona); CIN II, br. 110 (Narona).

11. Ulomak stele (sl. 14)

Inventarni broj: 70028

Dimenzije: duž. 24 cm, vis. 24 cm, šir. 7,5 cm;
veličina slova: 3,5 cm – 2,8 cm.

Ulomak manje stele od koje je sačuvan dio desne strane. Stela je po natpisnome polju dosta oštećena vjerojatno prilikom strojnoga iskopa. U gornjem se dijelu vidi ostatak zabata čiji su centralni ukras i akroterij prikazani dosta stilizirano. U sredini je uklesana kružnica razdijeljena na četiri polja, vjerojatno simbolizira rozetu. Natpisno je polje sniženo u odnosu na zabat i u njemu se vide ostatci slova u četirima retcima:

[D(is)] M(anibus)
[----]o [d]elic=
[ato?] [--]+o[--]+
[--]a+ [--]

Slika 14

S obzirom na slabu sačuvanost teksta, malo se toga iz natpisa može razaznati: jasno je da se radi o nadgrobnome natpisu, a na osnovi slova iz prvoga retka najvjerojatnije je da je pokojnik bila muška osoba. Moguće je da je slovo O u drugome retku ostatak jednočlane imenske formule, dok bi slova ELIC mogla pripadati izrazu *delicatus* (u dativu *delicato*). Izrazi *delicatus* i *delicata* (*delicia*) koristili su se kao termini za omiljene robove unutar nekog kućanstva. To su bili robovi koje su njihovi gospodari držali iz raznih razloga, za zabavu, igru, pokazivanje ili seksualne potrebe, a uglavnom se radi o osobama dječje i adolescentske dobi.⁴³ S druge strane, ostatak slova O u drugome retku može biti i ostatak gentilicija u dativu, dok bi slova ELIC mogla pripadati kognomenu *Felix, Felicio* ili sl. Natpis nema elemenata za precizniju dataciju te se prema formuli *Dis Manibus* može datirati od druge polovine 2. stoljeća do kraja 3. stoljeća.

12. Ulomak natpisa (sl. 15)

Dimenzije: nepoznate

Na fotografiji nastaloj tijekom istraživanja Zvonimirove ulice u Solinu vidljiv je kameni blok dužine barem pola metra koji je bio uzidan u najgornjem sačuvanom redu kamenja. Ostao je na svome mjestu, stoga nema podataka o inventarnome broju i dimenzijama. Ulomak je uzidan s naopako okrenutom prednjom stranom. Prema fotografiji (sl. 2) vidi se da se radi o dijelu južnoga bedema na mjestu zapadno od Doma *Zvonimir*, odnosno sjeverno od mosta koji vodi na Gospin otok. Sačuvan je jedan redak natpisa koji glasi:

[in fr(onte)] p(edes) XXXV in ag(ro) [p(edes) ---]

Prijevod: ----- / u širinu 35 stopa, u dužinu [--] stopa.

Kamen je pripadao većem natpisu i najvjerojatnije je bio funerarnoga karaktera. Slova natpisa iznose barem 10 centimetara i najvjerojatnije se radi o posljednjem uklesanom retku, budući da se dimenzije grobne parcele najčešće iskazuju na kraju natpisa. Na natpisu je sačuvan podatak o širini parcele koja je iznosila 35 stopa, što bi bilo nešto više od 10 metara. Za dužinu parcele podatak nije sačuvan, no prema analogijama s ovakvom vrstom natpisa u Saloni, dužinska je mjera u većini slučajeva veća

43 Više o robovima i oslobođencima s denominacijom *delicatus* i *delicata*, v. Ch. Laes 2003, 298-324; B. Rawson 2005, str. 261-262.

nego ona koja spominje širinu. Širina parcele od 35 stopa pripada među veće dosad pronađene u Dalmaciji i Saloni, a one se kreću uglavnom između 10 i 30 stopa. Iz same se fotografije ne može utvrditi kojoj je vrsti spomenika ovaj natpis izvorno pripadao. Ako je bio dio nadgrobne are, ona je morala biti poprilično velikih dimenzija te bi u tom slučaju valjalo pretpostaviti i da je ta ara već u vrijeme kada je bila upotrijebljena kao građevinski materijal bila prepiljena i po debljini. Na slici se jasno vidi da se radi o bloku kamena čija debljina nije niti upola njegove dužine, a ni sama dužina nije utvrđena, budući da je kamen i po dužini raspiljen. Moguće je da se izvorno radilo o natpisu koji nije bio uklesan na nadgrobnome spomeniku već je bio dijelom nadgrobne arhitekture, npr. ogradnoga zida grobne parcele (*hortus*) na kojem su bile naznačene njezine dimenzije. Nije isključena niti mogućnost da se blok odnosio na iskazivanje dimenzija parcele koja nije nužno imala veze s grobnim mjestom. Natpis bi se prema analogiji sa spomenicima na kojima se izražavaju dimenzije mogao datirati u 1. stoljeće.

Slika 15

13. Ulomak natpisa (sl. 16)

Dimenzije: nepoznate

Spomenik je bio uzidan u Sektoru V, odnosno najsjevernijem dijelu tadašnjeg obuhvata zaštitnih arheoloških istraživanja. Prema fotografiji nije jasno kolike je natpis bio duljine te se tek nagađa da se radi o bloku sličnome kao i kod prethodnoga spomenika uzidana u bedem. Natpis je ostao u bedemima te nije inventiran i nema podataka o dimenzijama. Vidljiva su samo dva slova:

In [fr(onte) ?; ag(ro) ? pedes?]

Slika 16

Restitucija je predložena isključivo na temelju praznoga prostora prije slova, a čini se da je u produžetku bloka površina natpisa prekrivena žbukom gdje bi se moglo kriti još slova. Za dataciju natpisa gotovo da i nema elementa osim što bi ga gore navedena pretpostavka mogla kronološki odrediti u 1. ili 2. stoljeće.

14. Poklopac urne (sl. 17)

Inventarni broj: 70049

Dimenzije: duž. 59, 5 cm, vis. 20,5 cm, šir. 39 cm;
veličina slova: 4,1 cm (M), 3, 7 cm (D).

Poklopac urne s krovom na dvije vode i četirima akroterijima u uglovima. S prednje je strane uklesana početna posvetna formula natpisa, dok su podaci o pokojnoj osobi bili uklesani na četvrtastoj urni koja nije pronađena u ovim istraživanjima. S bočnih se strana nalaze utori za klanfe kojima se urna trajno zatvarala. Sa stražnje je strane, na ravnoj okomitoj plohi koja povezuje akroterije, uklesan reljef alatke ascije (okrenute prema dolje) koja se često prikazuje kao simbol zaštite grobnoga mjesta. Po jedno je slovo natpisa uklesano na prednjim akroterijima:

Slika 17

D(is) M(anibus)

Prijevod: *Bogovima Manima.*

Datacija: 2.-3. stoljeće.

15. Poklopac urne (sl. 18)

Inventarni broj: 70052

Dimenzije: duž. 62,5 cm, vis. 20 cm, šir. 42 cm;
veličina slova: 3,4 cm (D) – 3,2 cm (M).

Poklopac urne s krovom na dvije vode i četirima akroterijama u uglovima. Na okomitoj plohi koja povezuje prednja dva akroterija uklesana je početna posvetna formula natpisa, dok su podaci o pokojnoj osobi bili uklesani na četvrtastoj urni koja nije pronađena u ovim istraživanjima. S bočnih se strana nalaze utori za klanfe kojima se urna trajno zatvarala. U desnom prednjem akroteriju uklesan je reljef alatke ascije (okrenute prema gore) koja se često prikazuje kao simbol zaštite grobnoga mjesta. Natpis glasi:

D(is) M(anibus)

Prijevod: *Bogovima Manima.*

Datacija: 2.-3. stoljeće.

Slika 18

Slika 19

16. Poklopac urne (sl. 19)

Inventarni broj: 70051

Dimenzije: duž. 64,5 cm, vis. 27 cm, šir. 48 cm;
veličina slova: 5,5 cm (D) – 5 cm (M).

Poklopac urne s krovom na dvije vode i četirima akroterijama u uglovima. S prednje je strane uklesana početna posvetna formula natpisa, dok su podaci o pokojnoj osobi bili uklesani na četvrtastoj urni koja nije pronađena u ovim istraživanjima. S bočnih se strana nalaze utori za klanfe kojima se urna trajno zatvarala. Krov poklopca nešto je viši i strmiji nego kod ostalih ovdje opisanih. Po jedno je slovo natpisa uklesano na prednjim akroterijama:

D(is) M(anibus)

Prijevod: *Bogovima Manima.*

Datacija: 2.-3. stoljeće.

17. Ulomak poklopca urne (sl. 20)

Inventarni broj: 74364

Dimenzije: duž. 50,5 cm, vis. 13 cm, šir. 33,5 cm;
veličina slova: 4,5 cm.

Slika 20

Poklopac urne s krovom na dvije vode i četirima akroterijima u uglovima. S prednje je strane uklesana početna posvetna formula natpisa, dok su podaci o pokojnoj osobi bili uklesani na četvrtastoj urni koja nije pronađena u ovim istraživanjima. S bočnih se strana vide utori za klanfe kojima se urna trajno zatvarala. Po čitavoj se površini poklopca vide tragovi nazubljenoga dlijeta. Po jedno je slovo natpisa uklesano na prednjim akroterijima:

D(is) M(anibus)

Prijevod: *Bogovima Manima.*

Datacija: 2-3. stoljeće.

18. Ulomak poklopca urne (sl. 21)

Inventarni broj: 71216

Dimenzije: duž. 30 cm, vis. 14 cm, šir. 37 cm.

Slika 21

Lijeva polovica poklopca urne s krovom na dvije vode. Prednji akroterij i dio okomite plohe koja je spajala akroterije ukrašena je motivom biljne vitice s nekoliko listova. U produžetku reljefa bila je uklesana početna formula natpisa od koje je sačuvano samo jedno slovo:

D(is) [M(anibus)]

Prijevod: *Bogovima Manima.*

Datacija: 2.-3. stoljeće.

Zaključak

Na devet od osamnaest ovdje obrađenih natpisa mogu se pročitati imena devetnaest osoba. Usprkos relativno visokome broju dosad pronađenih natpisa u Dalmaciji, a shodno tome i velikome broju poznatih imena, svake se godine onomastički korpus s rimskih natpisa nadopunjava novim imenima pa se iz ove skupine mogu pridodati pet novih: dva gentilicija (*Aberius, Ammia*) te tri kognomena (*Aiate, Callistianus, Thisbe*), ne uključujući kognomen *Censorina* koji se javlja prvi put u ženskome obliku. Deset je osoba sigurno imalo rimsko građansko pravo, za nekolicinu se to može pretpostaviti, a zabilježeno je i nekoliko robova. S aspekta proučavanja robova i njihove imovine posebno je zanimljiva stela na kojoj ropkinja podiže spomenik drugome robu. Većina od ovih 18 natpisa mogu se datirati u period 2. i 3. stoljeća te nema sumnje da pripadaju razdoblju gradnji ili obnove bedema, odnosno proširenju kula. Što se tiče nadgrobnih natpisa, odnos između pokojnika i komemoratora je sljedeći: tri su spomenika podignuta za djecu kojoj ih postavljaju roditelji, dva su spomenika podignuta za supružnike, jedan ili dva spomenika jedni drugima podižu robovi, jedan spomenik sin podiže ocu, jedan spomenik možda gospodar podiže za roba, a na jednom se spomeniku radi oštećenosti ne može ustanoviti odnos preminuloga i komemoratora. Ostali su spomenici sačuvani tek toliko da se može reći da se radi o nadgrobnim spomenicima, no ne i nešto više.

Antički se epigrafski spomenici, budući da smo protokom vremena u svakom pogledu odvojeni od osoba koje ih spominju, uglavnom valoriziraju prema vrsti informacija koje se iz njih mogu iščitati, neovisno o tome pristupamo li im sa stajališta arheologije, povijesti, onomastike, filologije, ikonografije, proučavanja zanata ili nekoga drugog stajališta. Stoga bi natpis posvećen bogu Prijapu bio najvažniji natpis iz ove skupine budući da iz njega saznajemo o postojanju i proširenju svetišta posvećena ovom bogu. S jezične je strane vrijedan natpis na kojem je prvi put u Dalmaciji zabilježena riječ *vitricus* (očuh) koja obogaćuje epigrafski leksik ove provincije. Ostali spomenici nadopunjuju ne samo populacijsku i onomastičku sliku već i sliku pismenosti u Saloni koja se danas najbolje potvrđuje epigrafskim spomenicima, budući da je većina spomenika koji dokazuju stvarnu pismenost (grafiti, pisma i sl.) zauvijek izgubljena. Također, govoreći o kontekstu u kojem su pronađeni ovo spomenici, uzidani nadgrobnih natpisi potvrđuju praksu spolijacije, provedene u više navrata tijekom antičkoga i kasnoantičkoga razdoblja, a koja je u Saloni najbolje evidentirana upravo

u istraživanju bedema. S obzirom na dosadašnje stanje prikupljenih salonitanskih spomenika može se reći da su bedemi ujedno i najveći epigrafski resurs Salone jer je za njihovu gradnju i obnovu tijekom stoljeća valjalo iskoristiti svu raspoloživu kamenu građu. U toj su se građi našli spomenici različitoga karaktera, od arhitektonske plastike, dijelova skulptura do raznih vrsta natpisa koji su bili uzidavani ne samo s vanjskih lica bedema, nego i u njihovoj ispuni. Nova istraživanja bedema, na što se može računati

tijekom još dugoga niza godina, bez sumnje će dati veći broj spomenika kojima će se nastaviti rekonstrukcija života i populacijske slike u rimskoj Saloni i Dalmaciji. Kako se praksom spolijacije epigrafskih spomenika nastavilo i tijekom kasnijih razdoblja, s obzirom na relativno česte pronalaskе epigrafskih spolija na širem splitskom području, valja se nadati novim otkrićima antičkih natpisa i u drugim građevinama nastalima u posljednjih nekoliko stotina godina.

Kratice

- AE = *L'Annee epigraphique*, Paris
- CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin
- CIN II = *Corpus inscriptionum Naronitanarum II* (ur. E. Marin – M. Mayer – G. Paci), Macerata 2020.
- ILJug = *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt*, Ljubljana

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römische Provinz Dalmatien*, Heidelberg 1969.
- D. Demicheli 2018 Dino Demicheli, *Recikliranje epigrafskih spomenika na širem splitskom području*, u: I. Miloglav – A. Kudelić – J. Balen (ur.), *Recikliraj, ideje iz prošlosti*, Zagreb 2018, (tiskano izdanje), 181-207.
- A. Demicheli – D. Demicheli 2019 Ana Demicheli – Dino Demicheli, *Dvije salonitanske stele kao spoliji na splitskom predjelu Pazdigrad*, *Tusculum* 12, Solin 2019, 35-43.
- G. Dumézil 1996 Georges Dumézil, *Archaic Roman religion*, London 1996.
- S. Galiot 2011 Slavko Galiot, *Solin – Smiljanovac*, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8, Zagreb 2011, 652-659.
- J. Jeličić-Radonić 1998 Jasna Jeličić-Radonić, *Nova istraživanja gradskih bedema Salone*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37, Split 1998, 5-34.
- I. Kajanto 1965 Iiro Kajanto, *The Latin cognomina*, Helsinki 1965.
- Ch. Laes 2003 Christian Laes, *Desperately different? Delicia children in the Roman household*, u: D. L. Balch – C. Osiek (ur.), *Early christian families in context. An interdisciplinary dialogue*, Cambridge (Michigan) 2003, 298-324.

- J. Mardešić 2000 Jagoda Mardešić, *Istočni trakt gradskih zidina Salone*, *Opuscula archaeologica* 23-24, Zagreb 2000, 143-153.
- J. Mardešić 2003 Jagoda Mardešić, *Salonitanske nekropole*, *Opuscula archaeologica* 27, Zagreb 2003, 503-511.
- D. Maršić – M. Matijević 2000 Dražen Maršić – Marko Matijević, *Varia Salonitana*, Solin 2000.
- I. Matijević 2008 Ivan Matijević, *Dva neobjavljena natpisa Druge kohorte Kiresta iz Dalmacije*, *Diadora* 23, Zadar 2009, 35-43.
- H-F. Mueller 2012 Hand-Friedrich Mueller, s.v. *Priapos*, u: R. Bagnall et al. (ur.), *The encyclopedia of the ancient world*, Chichester-Malden 2012, 5522-5523.
- B. Rawson 2005 Beryl Rawson, *Children and childhood in Roman Italy*, Oxford 2005.
- W. Rüdiger Megow 1997 Wolf Rüdiger Megow, s.v. *Priapos*, u: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) VIII/2*, Zürich – New York 1997, 1028-1044.
- H. Solin – O. Sallomies 1994 Heikki Solin – Olli Salomies, *Repertorium nominum gentilitium et cognominum Latinarum*, Hildesheim – Zürich – New York 1994.
- J. W. Stamper 2005 John W. Stamper, *The Architecture of Roman Temples. The Republic to the Middle Empire*, Cambridge University Press 2005.

Summary

Dino Demicheli

Epigraphic spolia from the Zvonimirova street in Solin

Key words: Solin, Salona, inscriptions, epigraphic spolia, ramparts, Priapus

The article describes eighteen epigraphic spolia that were found in 1992 in the town of Solin (Salona) during rescue archaeological excavations. These are funerary inscriptions and one votive inscription that were built into the eastern part of the Salonitan ramparts during the ancient period. According to the textual, linguistic, stylistic, onomastic and social analyses of the monuments, most of the inscriptions can be dated to the period after AD 170, i.e. the period when the city walls had been erected. The inscriptions mention nineteen persons who, belonged to the category of ordinary citizens and slaves, but there was indirectly concluded that there were several freedmen among the mentioned persons. Despite the relatively high number of inscriptions found so far in Dalmatia, and consequently a large number of known names, the Dalmatian onomastic corpus is supplemented every year with new names, therefore five new ones can be added from this group: two *gentilicia* (*Aberius*, *Ammia*) and three *cognomina* (*Aiate*, *Callistianus*, *Thisbe*), not including the cognomen *Censorina* which occurs for the first time in the female form. As for the tombstones, the relationship between the deceased and the commemorator is as follows: three monuments were erected for the children by their parents, two monuments were erected for the spouses, one or two monuments were erected by the slaves, one monument was erected by the son to the father, one monument perhaps the master raises for a slave, and on one monument the relationship between the deceased and the commemorator cannot be established due to damage.

The inscription dedicated to the god Priapus (cat. nr. 1) would be the most important inscription from this group, since we are informed from it about the existence and expansion of the sanctuary dedicated to this god. On one inscription (cat. nr. 7) the word *vitricus* (stepfather) was recorded for the first time in Dalmatia, which enriches the epigraphic lexicon of this province. Other monuments complement not only the population and onomastic picture but also the grade of literacy in Salona. Also, speaking of the context in which these monuments were found, the embedded tombstones confirm the practice of spoliation, carried out on several occasions during the ancient and late antique periods, which is best recorded in Salona in the survey of the city walls. Considering the current condition of the collected Salonitan monuments, it can be said that the city walls are also the largest epigraphic resource of Salona, because for their construction and restoration over the centuries it was necessary to use all available stone material. In this material were found monuments of various characters, from decorative and architectonic pieces, parts of sculptures to various types of inscriptions that were built not only from the outer faces of the ramparts, but also in their filling. New research into the city walls, which can be counted on for many more years to come, will no doubt yield a greater number of monuments which will continue the reconstruction of life and the population picture in the Roman Salona and Dalmatia.

Translated by Dino Demicheli

